

FEHÉR ANDREA

GENEALÓGIAI EMLÉKEZET ÉS TUDATOSSÁG

A sárospataki Pataki család levéltára

■ „Nem terjedelme, hanem anyagának természete avatja különleges értékűvé Pataki Jenő dr. tizenöt doboznyi családi letétét. A sárospataki Pataki-levéltár olyan új színrel gazdagítja családi levéltáraink sorát, melyet eddig nélkülöztünk”¹ – írja az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 1942. évi jelentésében Jakó Zsigmond. A levéltári állag különlegességét a több mint háromszáz éven át értelmiségi pályán mozgó Pataki – főként – orvosdoktorok egymást követő nemzedékeinek öndokumentációs törekvései adják, de leginkább „az a féltő szeretet, mellyel a Pataki család elődjeinek írásos emlékeit napjainkig megőrizte”.² A következőkben ennek a *féltő szeretetnek, láthatatlan kéznek*³ a munkáját próbálom meg rekonstruálni a Pataki család levéltárának és az ehhez szervesen kötődő Pataki Jenő személyi hagyatékának inkluzív vizsgálatával. A családi irathagyatékunk a maga egészében történő elemzését azért tartom indokoltnak, mert ezáltal a levéltári állagban őrzött tekintélyes mennyiségű (auto)biografikus jellegű narratív műfajok és vizuális lenyomatok generációs használatába is betekintést nyerhetünk.⁴

Tanulmányomban egy rövid családtörténeti kitérő után a levéltári állag intézményi keretek közé való betagolódását mutatom

**A családi irathagyaték-
nak a maga egészében
történő elemzését azért
tartom indokoltnak,
mert ezáltal a levéltári
állagban őrzött
tekintélyes mennyiségű
(auto)biografikus
jellegű narratív
műfajok és vizuális le-
nyomatok generációs
használatába is bete-
kintést nyerhetünk.**

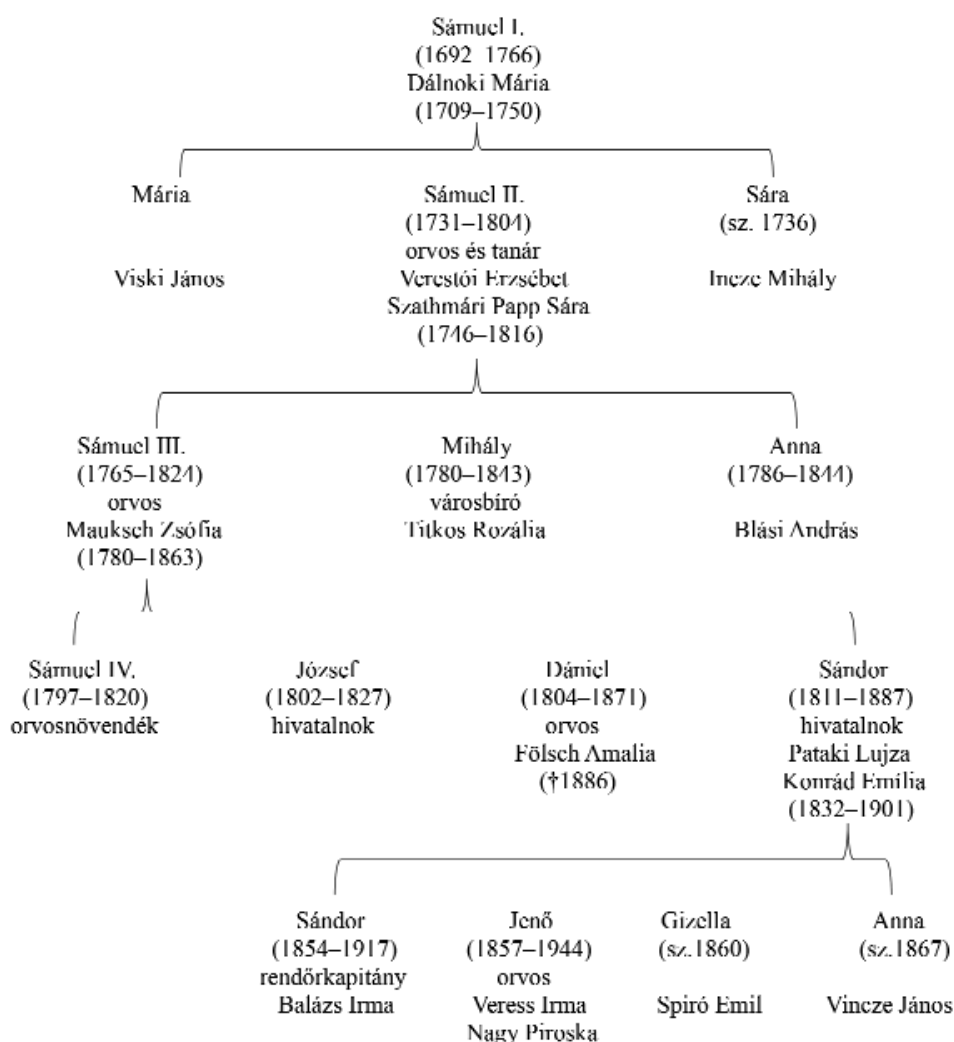
be, ezt követően a családi archívum létrejöttében szerepet játszó családtagok motivációit, a családi múlt- és öndokumentálás szintjeit és médiu-mait kívánom ismertetni. Ezeknek a motivációknak a feltárását azért vélem fontosnak, mivel a családi levéltárakat a kollektív memória vagy genealógiai emlékezet raktáraként is értelmezhetjük, melyben több generáció kollektív tudását őrzik.⁵ Az, hogy végső soron mi számít emlékezésre méltónak, és mi az, ami a családi irathagyatékba beépül, egy több évszázados gyűjtés és rostálás eredménye, amely egyaránt magában hordozza az iratkezelőnek az emlékekhez való viszonyát, valamint az önmagáról és a családjáról alkotott képét.⁶

A sárospataki Pataki család

■ A család erdélyi története Bojsza Istvánnal (kb. 1615–1685)⁷ kezdődik, aki Sárospatakról 1638-ban érkezett Kolozsvárra. A korszak névadási sajátosságainak megfelelően megjelennek nevében a származási helyre és a foglalkozásra utaló jelzők, hiszen a források Pataki Bojsza Szabó Istvánként emlegetik. A fia már Kolozsvári Sárospataki Istvánként (1650–1710) jegyezteti be nevét az utrechti anyakönyvbe,⁸ az ő leszármazottjai pedig már csupán a Pataki családnevet viselik. Bojsza Szabó István Kőrösi Annával (+1690) kötött házasságából három gyermek született: Kata (+1685), a naplóíró István és Borbála (1650–1681). Pataki István a Teleki család anyagi támogatását élvezve végezte el teológiai tanulmányait, az országba visszatérve pedig Apafi Mihály udvari papjaként tevékenykedett. Kétszer nősült, előbb a szilágysomlyói pap leányát, Miskolczi Juditot (1658–1686) vette el, majd az ő halála után az ugyancsak lelkészcsaládból származó Böszörményi Nagy Katával (+1729) kötött házasságot. Tizenkét gyermeke született, közülük – a korban rendhagyó módon – nyolcan is megérték a felnőttkort. A családfa ezt követően ágazott el, a négy családot alapító fiú István (1677–1754), Sámuel (1692–1766), Ferenc (1696–1740 u.) és Dániel (1699–1756) gyermekei révén. A családi levéltárban fellelhető iratok ezt követően elsősorban a mellékelt családfán szereplő Sámuel ágára vonatkoznak.

I. Sámuel orvosi tanulmányait szintén a Teleki család támogatásával végezte, és dési majd kolozsvári orvosként nagy tekintélyre tett szert; vármegyei és városi orvosként tevékenykedett, és a Református Kollégium gondnoka volt. Feleségétől, dési Dálnoki Máriától három gyermeke született: Mária, Sámuel és Sára. II. Sámuel apja nyomdokaiba lépve szintén orvosi tanulmányokat végzett, és még jóformán a diplomáját sem szerezte meg, amikor meghívták a kolozsvári Református Kollégium filozófiai tanszékére. Pályáját ez a kettősség jellemezte, tanított, és orvosként is praktizált, de a kutatásban is jelentős eredményeket ért el, főként a botanika terén. Erdélyi református püspöksaládokból választott magának feleségeket, előbb Verestói György, Erzsébet nevű leányát vette el, majd az ő halála után Papp Zsigmond leányával, Sárával lépett frigyre. Felhív-

nám a figyelmet a név- és szakmaválasztás közötti szoros kapcsolatra, amit a családi folytonosság és közösségi identitás konszolidálásaként is értelmezhetünk; I. Sámuel követően ugyanis négy generáción keresztül a Sámuelek kötelezik el magukat az orvoslás mellett. II. Sámuel és Szatmári Papp Sára házasságából szintén három gyermek született: Mihály, Sámuel és Anna. Mihály városbíróként tevékenykedett, míg III. Sámuel úgyszintén orvosi pályára lépett: rövid göttingeni kitérőt követően Bécsben és Pesten tanult, itt szerezte meg az orvosi diplomáját is. Hazatérését követően apja mellett praktizált, majd a himlőoltásban elért érdemei folytán egészségügyi tanácsosi szerepet látott el a Főkormányszéknél. Erdélyi főorvosként a pestis megfékezésében játszott szerepét királyi tanácsosi címmel honorálták. A híres kolozsvári gyógyszerészdinasztiát alapító Mauksch Tóbiás lányát, Zsófiát vette el feleségül, akitől négy fia

született: Sámuel, Dániel, József és Sándor. A családi hagyományt a legidősebb fiú folytatta ebben a generációban is, azonban Sámuel Bécsben, az orvosi tanulmányai közben meghalt. Dániel tizenkét Kolozsvár környéki arisztokrata família nyomására vetett véget jogi tanulmányainak, majd az ő támogatásukkal kezdte meg orvosi tanulmányait Bécsben.⁹ Dániel, apjához hasonlóan, fényes hivatali karriert tudhatott maga mögött, kerületi orvos, majd Erdély országi főorvos volt, és ugyancsak egészségügyi tanácsosként tevékenykedett a Főkormányshélynél. A szakirodalom a szegények orvosaként tartja őt számon, számos karitatív kezdeményezés fűződik a nevéhez. Pályájának elismeréséül vaskoronarenddel tüntették ki. Fölsch Amáliával, az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsosának a leányával kötött házasságából egy csecsemőkorában elhunyt leánya született. 67 évesen vetett véget életének. Halála minden bizonnyal nagy hatással volt az ekkor még tizenéves Jenőre, Sándor fiára, aki szintén az orvosi pálya mellett kötelezte el magát.

Pataki Jenő tanulmányait már a Magyar Királyi Tudomány-Egyetem orvosi karán, Kolozsváron végezte, és akárcsak Pataki Dániel, ő is a gyermekgyógyászat iránt érdeklődött. Tudását a budapesti Stefánia Kórházban alapozta meg, majd Kolozsváron próbált praxist kialakítani, eredménytelenül, így került 12 évre Batthyány Lajos fiumei kormányzó szolgálatába, akinek a gyermekit felügyelte, idővel pedig sárvári körorvosként praktizált. 1898-tól Kolozsváron tevékenykedett tisztiorvosi állásban.¹⁰ A felmenőivel ellentétben orvosdoktorként nem igazán tudott érvényesülni. Több száz cikket magába foglaló publikációs tevékenysége, ami a nyugdíjazási éveit követően exponenciálisan megnőtt, egyértelművé teszi, hogy orvostörténészként teljesedett ki a munkássága.¹¹ Tudományos munkamódszerébe betekintést enged gazdag irat- és jegyzethagyatéka, mely napjainkban is, ahogyan Jakó Zsigmond akkoriban fogalmazott „az erdélyi orvostörténet kutatói számára igen becses forrásgyűjtemény”.¹²

Az irathagyaték intézménybe kerülése

■ A Pataki család irathagyatéka két részletben, 1942-ben és 1945-ben, tagolódtott be az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába. A Pataki Jenő által 1942-ben „teljesen rendezett állapotban”¹³ átadott 15 doboz, amit utólag 18 csomóba csoportosítottak át,¹⁴ egy többgenerációs rendezői munka eredménye. A *féltő szeretettel* rendező *láthatatlan kezek* minden bizonnyal nem csupán a családi emlékezet ébrentartásához, hanem a felejtéshez is aktívan hozzájárultak szelektáló munkájuknak köszönhetően. A család 18. századi történetéből ugyanis kizárólag a Sámuel ágára, azon belül is az orvosokra vonatkozó iratokat őrizték meg, és a család történetét is vertikálisan dokumentálták, vagyis az egyenes ági felmenők és lezármazottak vonalának a követésére összpontosítottak. I. Sámuel még tudatosan törekedett a horizontális genealógia elkészítésére,¹⁵ a próbálko-

zásait azonban az utódok nem folyatták, és így a 18. századi állagban az oldalági rokonságra vonatkozó iratok szinte teljes mértékben hiányoznak. A levéltár 19–20. századi arculatában és egyben a családi múlt s emlékezet kereteinek a kiszélesítésében meghatározó szerepe volt Pataki Jenőnek, aki valóságos levéltáros-kurátori feladatokat látott el.¹⁶ Akárcsak I. Sámuel, a családi emlékezet generációs hagyományát az oldalági rokonnokra is kiterjesztette, tudatos gyűjtőmunkát végzett a naplóíró Pataki István leszármazottjainak a felderítésében, a hozzájuk kapcsolódó iratok beszerzésében. Pataki Jenő kurátori tevékenysége azonban nem csupán a családi iratok tevőleges alakításában és lezárásában, közgyűjteményhez juttatásában merült ki, hiszen egy személyi fondot is kialakított. A hagyatéka 1944-ben bekövetkezett tragikus balesete után került közgyűjteményi őrizetbe. A háborús évek levéltári ügyintézésnek is érdekes kordokumentuma a Jakó Zsigmond által írt jelentés; Jakó, mint írja, 1945 „június harmincadikán K. Sebestyén Józseffel együtt egy talyigán két ládában behoztam és az Egyetemi Könyvtár épületében lévő óvóhelyünkön elhelyeztem néhai dr. Pataki Jenő személyi levéltárának az özvegyénél [Nagy Piroska] található részét. A beszállított anyag, néhány régebbi darabtól eltekintve a megboldogult levelezését és orvostörténeti jegyzeteit tartalmazza [...]. A leveleket rendezés után a Pataki család levéltárához kell kiegészítésként csatolni.”¹⁷ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1945-ben készült fondjegyzékében a Pataki családi levéltár és Pataki Jenő személyi hagyatéka külön tételként szerepelnek.¹⁸ A levéltár 1950-ben bekövetkezett államosításakor mindkét állag rendezett állapotban került át a Román Tudományos Akadémiához, pontosabban az Akadémiai Könyvtárhoz, ahonnan 1975-ben átkerült a belügyi biztonsági szervek irányítása alatt álló Állami Levéltárhoz,¹⁹ ahol egységesítették, és állítólag újrarendezték az állagokat, mivel: „a fond teljesen fel volt dűlva, és nem rendelkezett korszerű nyilvántartási és tájékoztatási eszközökkel. [...] 1979-ben P. Lia Dragomir levéltáros rendezte és leltározta a levéltárat, az Állami Levéltárban folyó munkára vonatkozó technikai normák által meghatározott szervezési séma szerint.”²⁰ Lia Dragomir indoklása azonban nem igazán meggyőző, mert a hagyatéka ugyanúgy van strukturalva, mint az 1940-es években, ráadásul a palliumokon is az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárosainak és Pataki Jenőnek a kézírása található. Valószínűbbnek tartom, hogy az irattári rendezés tulajdonképpen a meglévő iratcsomókon levő feliratok – vagy esetleg egy régebbi levéltári mutató – román nyelvre való fordítására, illetve a két állag összevonására korlátozódott.

S habár nem kötődik szorosan a levéltári iratanyaghoz, a családi öndokumentálás és emlékezetállítás szempontjából mégis lényeges kiemelni, hogy a családi hagyatéka 23 festményt is tartalmazott. Ezek betagolásának pontos dátumát nem ismerjük. Pataki Jenő húga, Vincze Jánosné Pataki Anna 1945. november 16-án kelt levelében arra kérte Köpeczi Sebestyén Józsefet, hogy „küldje el nekem az ígért leltárt a családi képeink-

ról, mert éppen várunk a rokonok közül, akinek azt meg kell mutassam”. Köpeczi válaszából azt is megtudhatjuk, hogy a családi arcképek egy ezüst címertáblával és egy halotti emléknymtatvánnyal egyszerre kerültek Pataki Jenő hagyatékából az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárába.²¹ A festmények az Erdélyi Nemzeti Múzeum anyagának államosítását követően a kolozsvári Művészeti Múzeum gyűjteményébe kerültek, vagyis végleg kimozdították őket keletkezésük kontextusából, abból a familiáris térből, ami sajátos jelentéstartalommal látta el őket, és már *csupán* művészettörténeti értékükkel kelthetik fel a kutatók figyelmét.²² Köpeczi alapos jegyzéke azonban lehetővé teszi ezeknek a vizuális lenyomatoknak az írott emlékezettel való közös vizsgálatát is, így a festmények családi önreprezentációban játszott szerepe jobban kidomborodik.

A napjainkban is kutatható Pataki család levéltára tehát két rendben tagolódott be, előbb az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába, majd a Román Tudományos Akadémiához, innen pedig az Állami Levéltárba került át. Fontos megjegyezni, hogy a háborús évektől eltekintve (amikor az Egyetemi Könyvtárban kialakított óvóhelyen volt az anyag) a levéltári őrzés helyszíne lényegében nem változott – vagyis a Farkas utca 8. szám alatti özvegy báró Huszár Pálné gróf Nemes Polixéna által 1947-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek adományozott palotában volt elhelyezve;²³ csupán az anyag gondnokai cserélődtek. Nem történtek érdemi beavatkozások az irathagyatékban, az intézményesülés folyamata nem befolyásolta a családtagok által kialakított rendszert, így a családi levéltár vélhetőleg tagjainak a szemléletét viseli magán.

Családi öndokumentálás és iratrendezés

■ A levéltár korai kezdeteit a naplóíró Pataki Istvánhoz köthetjük, aki a családi öndokumentálás hagyományát is elindította, és az akadémiai tanulmányai alatt megkezdett, majd itthon is folytatott naplójával pedig megvetette a generációs emlékezet alapjait.²⁴ Habár a szakirodalom következetesen naplóként definiálja Pataki narrációját, az omniárium elnevezés sokkal találóbb lenne itt, mivel a kötet több, egymástól független tematikus részt tartalmaz. Ezekben a vegyes feljegyzésekben is megfigyelhetünk egyfajta rendszert, mivel ezek belső egységét a kronológiához való igazodás adja; ezzel magyarázhatjuk, hogy a folytatásban reménykedve egy-egy egység után üres lapokat is hagy a szerző, és megfigyelhetjük, hogy a kiegészítések végett vissza-visszatér egy-egy részhez. A kötetben fellelhető adatok több mint a fele a családtörténetre – ezen belül is az emberi élet nagy fordulópontjaira – fókuszál. Pataki részletesen tárgyalja házasságkötéseinek a körülményeit, és a családalapítás során szerzett rokonság is helyet kap a szövegben, akárcsak a 12 gyermek kereszt-szüleinek a névsora, valamint az általuk keletkezett rokonság. Az egodokumentum (szinkron)műfajával magyarázható, hogy minden gyermek szerepel a narrációban, azok is, akik még csecsemőként elhunytak. An-

nak ellenére, hogy az omniáriumban a szűk magcsaládról szóló tudósítások képeznek túlsúlyt, a származási család is feltűnik egy lap erejéig, ahol a szerző a halott szüleinek és a testvéreinek állít emléket.

Pataki István narratívája referenciaként szolgál majd a következő generációk tagjai számára, mint ahogy az iratgyűjtési habitusa is nagy hatással van az utódaira. Pataki István, apjának a céhes leveleit is maga másolta le,²⁵ majd az ő fia, I. Sámuel látta el a másolatot széljegyzettel. Vagyis az apa és a fia tudatosan gyűjtötték és egyben termelték a család történetére vonatkozó iratokat. Jól bizonyítja ezt I. Sámuel peregrinációs útvjáról készült naplója, melyet akárcsak az apja, itthon is folytatott; album amicorum, két vegyes feljegyzéseket magába foglaló füzete és két számadáskönyve. Vagyis apjának az omniáriumától ihletet nyerve, azt azonban tovább fejlesztve I. Sámuel – műfaj történetileg könnyebben behatárolható – külön kötetekben is dokumentálja a személyes életútját és szakmai eredményeit. A napló mellett a rövid, de rendkívül tartalmas családi krónikát kell még kiemelni, melyben a szerző a Pataki család horizontális genealógiájának a megrajzolására tesz kísérletet. A kiterjedt gyűjtésben a nemzetségi leágazás és az oldalági rokonok egyszerre kerülnek bemutatásra. A vállalkozás komolyságát mutatja, hogy a krónika 14 oldalon át egy több generációra kiterjedő gyűjtés eredményeit, megközelítőleg mintegy 500 nevet tartalmaz, évszámokat azonban nem közöl.

I. Sámuel tudatosságát jelzi továbbá az is, hogy majd az ő ága őrzi meg Pataki István naplóját, Bojsza Szabó István céhes leveleinek a másolatait; egyfajta családi levéltár kialakításának a szándékosságát érhetjük itt tetten, amivel a Pataki család teljes mértékben igazodik ahhoz a nyugat-európai korszakhoz, ami a polgári levéltári hagyományok felerősödését hozta magával.²⁶ I. Sámuel peregrinációs naplójában apja írói magatartását követi: nagy vonalakban ugyanazon témák köré csoportosítja az elbeszélését, annyi különbséggel, hogy latin nyelven kezdi el írni peregrinációs naplóját, majd 1726-tól a feljegyzéseit: „már magyarul kezdettem írni és continuálni a feleségem kívánságára”.²⁷ Úgy tűnik, Dálnoki Mária követi férje ön- és család dokumentációs törekvéseit, és nem csupán szereplője, hanem olvasója is egyúttal a családtörténeti krónikának.

A családon belüli kollektív írás- és szöveghasználati gesztusok a későbbiekben is feltűnnek, mint amikor II. Sámuel lezárja apja egyik számadáskönyvét: „Ekkor már az atyám megholt. Ez utolsó positiokat még beteg ágyában írta.”²⁸ Vagyis, akárcsak elődei, ő is aktívan olvassa, alkalmanként pontosítja a családtagok feljegyzéseit, és nem kizárt, hogy I. Sámuel azzal a szándékkal hagy üres részeket a családtörténeti krónikájában, hogy fia majd folytatja azt. Erre azonban végül nem került sor, mivel II. Sámuel egy német nyelvű peregrinációs naplótöredékén kívül nem írt másmilyen biografikus jellegű munkát, jóllehet a gyűjtő szándék nála is megfigyelhető. Sógorának, Incze Mihálynak a peregrinációs írását vélhetőleg az ő idejében helyezték el a levéltárban, mint ahogy második feleségének, Szathmári Papp Sárának a levelei is akkor kerülnek ide.

A család levelezését nem neveznénk ugyan számottevőnek, de a missilisek megjelenése az irathagyatékban a családi kommunikáció szintlépésére utalnak. II. és III. Sámuel több levelet is váltanak egymással az utóbbi bécsi tanulmányai idején, és az egyik ilyen levélváltás alkalmából kiderül, hogy: „A képemet már lefestették, és mindenek azt mondják, hogy jobban teljességgel nem lehetne csinálni, mint amint van. [...] Éppen olyan öltözetbe amint minden nap szoktam járni festettem le magamat. 4 aranyért festette Kohré Sigmond.”²⁹ Ugyancsak ez évben, 1792-ben készült el II. Sámuel és Szathmári Papp Sára portréja Kolozsváron,³⁰ illetve Incze Mihályné, Sára festménye. Egyfajta médiumváltás tanúi lehetünk, mivel ezt követően már nem születtek egyéb életút-narratívák, és egyedül a vizuális lenyomatok képviselik a családi emlékezetet.³¹

III. Sámuelhez köthető az első hivatalos családi krónika elkészítése. A Kemény József által jegyzett szöveg kizárólag Sámuel ágára összpontosít, ezen belül az orvosdinasztia tagjaival foglalkozik érdemben. Amit érdemes külön is kiemelni, ebből az időből származnak azok az iratok is, melyek a család nemességével kapcsolatos disputákra vonatkoznak, amiket azonban nem a Sámuelek őriztek, ugyanis III. Sámuelnek az unokatestvéreivel, Pállal, Józseffel és Györggyel folytatott levelezését követően épültek be – másolat formájában – az irattárba. A Kemény által készített családi krónika és a nemességre vonatkozó iratok begyűjtése egyértelműen a társadalmi státusz konszolidálást fejezik ki. A nemességet nem sikerült ugyan bizonyítani, ennek ellenére a jegyzőkönyvek, a másolatok és a levelezések megőrzése azt támasztja alá, hogy ébren szeretnék volna tartani a családi emlékezetben a nemesi leszármazás mítoszát.

A fiatalon elhunyt IV. Sámuel nem járulhatott hozzá a családi levéltár gazdagodásához, az ő emlékét a Kemény-féle krónika személyes hangvételű bejegyzése őrzi.³² A nyomdokaiba lépő Dánielnek nagyon gazdag publicisztikája maradt ránk, azonban már ő sem folytatta az öndokumentálás családi hagyományát, és nem vett részt a családi levéltár további bővítésében. Az 1824-i bécsi utazásakor összeállított album amicorumán kívül feleségének, Fölsch Amáliának a levelezése került még be a hagyatékba. A családi levelek őrzése vélhetőleg Dánielről az egyetlen életben levő testvéreire, Sándorra szállt át, akinek szintén fennmaradt egy album-amicoruma 1834-ből.³³ A családi levéltárban őrzött albumok egyszerre alkalmasak műfaj történeti és családtörténeti vizsgálódásokra. Míg az első, a 17. századi album amicorumokban az album lapjain szereplő aláírások, aforizmák kizárólag külföldi férfiakat (iskolatársakat, tanárokat, ismeretségeket) tüntetnek fel, ahogy haladunk előre a korban, egyre több érdekes változás tanúi lehetünk. A 17–18. századi fűzött köteteket a díszes tokban elhelyezett aranyozott szélű selyempapírok váltják fel, melyeken már nem a peregrináció során szerzett külföldi – illusztris – ismeretségek, hanem a barátok és családtagok gondolatai és jótanácsai tűnnek fel. Vagyis az emlékezet keretét az otthon affektív és familiáris közege adja,

amit az is alátámaszt, hogy a női családtagoknak az albumok tartalmához való hozzájárulása is jelentősen megnő, így az emlékkönyvek a 19. század második felére már a dinasztikus, generációs emlékezés helyévé alakulnak át.³⁴

Pataki Sándor családjának a levéltári hagyatéka vélhetőleg azért is került be a családi irattárba, mert a levelesládák őrzése átszállt Pataki Jenőre. A közgyűjteményben elhelyezett iratok, miután a levéltári állag a Pataki-orvosdinasztia jellegét domborítja ki, azt a feltételezést erősíti, hogy a levéltár őrzése és kezelése az orvos Patakik kiváltsága vagy feladata lehetett. S talán ezzel is magyarázható, hogy bár Pataki Jenőnek számtalan rokona élt még a levéltár átadásakor, a család mégis csak megvált az irathagyatéktól, elindítva azt az intézményesülés útján.

Pataki Jenő leginkább I. Sámuel családmmodelljével azonosult, így a levéltár kialakításában a horizontális genealógia újrateremtésére tett kísérletet. Ezt a családtagok adatait őrző jegyzetfüzete, a családfáihoz készített több száz, színekkel ellátott cédulája és kiterjedt levelezése is bizonyítja.³⁵ Családtörténeti nyomozásainak eredményeit rövid cikkek és genealógiai táblái őrzik, egy átfogó családtörténet megírására azonban már nem maradt ideje.³⁶ Ugyancsak a horizontális genealógia iránti elköteleződését támasztja alá az általa begyűjtött több száz gyászjelentés; igaz, a temetési szövegműfajok gyűjtése a levéltár kialakulásának a korai szakaszára vezethető vissza. A 18–19. századi parentációk a Sámuel-ágra összpontosítanak, és a genealógiai funkciójukon túl jól szemléltetik a család társadalmi státuszának a megerősödését is. Pataki Jenő tovább gondolta a gyűjteményt, egyrészt úgy, hogy azt kiterjesztette az oldalági leszármazottakra is,³⁷ továbbá a síremlékállítással kapcsolatos generációs szokások dokumentálását is feladatának tartotta, felkeresve a rokonság sírjait, lemásolva az epitáfiumokat, lerajzolva a síremlékeket, később pedig fotókkal is kiegészítve a gyűjteményt.³⁸

Az utóbbi gesztus azért lényeges, mivel ekkortól válik a fénykép a család elsődleges önismereti és reprezentációs eszközévé, az emlékőrzés és az önmegjelenítés kitüntetett médiumává.³⁹ Pataki Jenő gyűjteményének talán az albumok a legkülönlegesebb példányai. Ezekben több történetmesélési stratégiát is fel lehet fedezni. Első albumában a szerző a család történetére koncentrál, és ezzel leginkább egy korai Scrapbook hatását kelti.⁴⁰ Az album Bojsza Szabó István céhlevelének a beragasztott másolatával, vagyis a családalapító oklevelével kezdődik, ezt követően az első kolozsvári Pataki-házról készült fénykép szerepel. Az album a családi kronológiához igazodik, a családtagokról szóló apró emlékek, versek, köszöntők, híradások, oklevelek, szomorújelentések váltakoznak benne. Az albumkészítő kitágítja a családi kört, és több oldalági rokonról szóló híradást is beragaszt. Ebbe a családi portrétárba ékelődik be Pataki Jenőnek a sárvári életszakasza is, házassága Veress Irmával, a Batthyány család szolgálatában eltöltött évek emlékei, különféle képeslapok és vizitkártyák vagy az ikervári kastélyról és a parkról készült felvételek. Ugyan-

csak itt kapnak helyet a közéleti tevékenységéről szóló híradások, az Erdélyi Múzeum-Egyesületben, valamint az Unio szabadkőműves-páholyban kifejtett tevékenységére utaló cikkek és levelek. Az albumban politikai híradások és egyéb kultúreseményekről szóló tudósítások is megjelennek.

A családi levéltár másik különleges darabja a portrékat tartalmazó album, melyben a családi képtárban levő festményekről készült fotók, illetőleg a családtagokat ábrázoló fényképek kaptak helyet.⁴¹ A médiumváltás megtörtént ugyan, azonban a fényképek, igazodva a családi reprezentáció szabályrendszeréhez, ugyanazt a funkciót töltötték be, mint a festmények.⁴² Pataki Jenő nagy szolgálatot tett az utókornak azáltal, hogy a képeket feliratozta, az oldalági rokonok esetében pedig még a foglalkozást is feljegyezte. Ki kell itt emelni azt a képet, melyen Pataki Jenő sárvári orvosként, a dolgozószobájában, az asztalánál ülve mutatkozik, mögötte III. Sámuel 1792-es portréja, a háttérben vélhetőleg szintén családtagokat illusztráló fényképek láthatók. Az albumban található, amúgy a mindennapi élethelyzetet rögzítő kép – a gondosan megválogatott díszletnek köszönhetően – a családi hagyományok tovább élését, a generációk közötti folytonosság bizonyosságát közvetíti a szemlélőnek.⁴³

Pataki Jenő személyi hagyatékában a magánjellegű iratok teljesen háttérbe szorulnak, az egyéni életút memoárszerű feltárása is elmarad, és egyedüli kivételt nyugdíjkérelméhez összeállított rövid életrajza képez, illetőleg az is, hogy külön kötet foglalkozik a szakmai érdemeivel. Az öndokumentálás egyik legérdekesebb példája az arany és gyémánt orvosi oklevelek megszerzésének alkalmából összeállított album, melyben az emlékünnepek meghívói, az oklevelek fényképmásolatai, sajtótudósítások és gratuláló levelek találhatóak.⁴⁴

Zárógondolatok

■ Ebben a rövid összefoglalóban megkíséreltem áttekinteni a mintegy 439 tételt tartalmazó Pataki családi levéltárban fellelhető generációs emlékezet különféle megnyilatkozásait a maguk összességében. Néhány szemléletes példa felidézésével igyekeztem érzékeltetni, hogy miként lehet egy irathagyaték segítségével feltárni a családi identitás folytonosságában, és az önmeghatározásban közrejátszó *láthatatlan kezek* szerepét. Az iratokat *féltő szeretettel* rendező kurátorok nemcsak gyűjtenek, hanem egyúttal szelektálnak is,⁴⁵ megkonstruálva egy közös genealógiai tudást; ennek a konstrukciónak a sikerességét bizonyítja, hogy a Pataki család 300 éves történetéből végül az orvosdinasztia diadalmaskodott, változatlanul tovább élve a kollektív emlékezetben.

■⁹ JEGYZETEK

1. Jakó Zsigmond: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1942. évi működéséről*. In: Uő: *Írás, levéltár, társadalom*. Tanulmányok és források Erdély történelméhez. MTA BTK TTI, Bp., 2016. 157.

2. Uo. 158.

3. A láthatatlan kéznek a családi archívum rendezésében, ezáltal a család kollektív emlékezetének a fenntartásában játszott szerepéről ld. Arianne Baggerman: *Autobiography and Family Memory in the Nineteenth Century*. In: Rudolf Dekker, ed.: *Egodocuments and History. Autobiographical Writing in the Social Context Since the Middle Ages*. Hilversum, Verloren, 2002. 172.
4. Nagy Ágnes: *Családi öndokumentálás és családi irathagyományozás: a levéltári és a társadalomtörténeti megközelítés lehetőségei*. Sic Itur ad Astra 73 (2021) 153–175.; Uő: *A magánélet dokumentációs univerzuma. Elméleti megfontolások és gyakorlati tapasztalatok a magániratgyűjtés terepén*. Levéltári Szemle 71, 2021/2. 56–81.
5. Maurice Halbwachs: *Az emlékezet társadalmi keretei*. In: Ferge Zsuzsa, szerk.: *A francia szociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1971. 146.
6. A kollektív emlékezés értelmezésekor a Bartletti-koncepciót vélem követendőnek: a családi-kollektív tudást a csoportban (ebben az esetben családban) történő egyéni emlékezések és nem a csoport (család) által generált emlékek halmaza adja. Frederic Charles Bartlett: *Az emlékezés*. Gondolat, Bp., 1985. 350.; Henry L. Roediger – Magdalena Abel: *Collective memory: a new arena of cognitive study*. Trends in Cognitive Sciences, 19, 2015/7. 359.
7. A Pataki család történetének vázlatos ismertetésében a levéltárban elhelyezett genealógiák, gyászjelentések, elbeszélő források (Román Nemzeti Levéltár [a továbbiakban RNLT] Kolozs Megyei Igazgatósága (a továbbiakban KMIg). A Pataki család levéltára (a továbbiakban Pataki cs. lt.) nr. fond. 407. Genealógiai táblázatok. RNLT KMIg, Pataki cs. lt. 407/1. Pataki István naplója, Uo. 407/ 16. Pataki Sámuel I. családi krónikája, Uo. 407/24), illetve Gaal György: *Pataki Jenő, Erdély első orvostörténésze* (Erdélyi Múzeum 56, 1994/3–4. 28–44.) című tanulmányára támaszkodom.
8. Herepei János: *Pataki István naplóíró, radnóti udvari pap*. In: Keserű Bálint, szerk.: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III Művelődési törekvések a század második felében: Herepei János cikkei*. Bp.–Szeged, 1971. 85.
9. Gaal György: i. m. 30.
10. Éltrajzát ld. Pataki Jenő nyugdíjkérelmei. RNLT KMIg, Pataki cs. lt. 407/123.
11. Perjámosi Sándor: *Pataki Jenő (1857–1944) orvos, Erdély első orvostörténésze rövid életrajza és életmű-bibliográfiája*. (A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei, 12) Bp., 2014. Pataki Jenő orvostörténeti munkáiban gyakran vizsgálta elődei tevékenységét s a családi irattárban levő autobiografikus munkák kiadásában is aktív szerepet vállalt. Pataki Jenő: *Pataki Sámuel naplója*. Erdélyi Orvosi Lap 3 (1922) 18–19., 21–24.; Uő: *Pataki Sámuel (tertius)*. Orvosi Szemle, 1, 1928/ 8.; Uő: *Pataki Dániel*. Orvosi Szemle 2, 1929/6.; Uő: *Pataki Sámuel (1731–1804)*. Református Család 13 (1941) 6. sz.
12. Jakó Zsigmond: i. m. 158.
13. Uo.
14. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának fondjegyzéke (1949. évi állapot) összeállította Jakó Zsigmond. A forrást közli Kiss András: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának kialakulása és története*. In: Sipos Gábor, szerk.: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Gyűjteményei*. EME, Kolozsvár, 2009. 231.
15. I. Pataki Sámuel családi krónikája. RNLT KMIg, Pataki cs. lt. 407/24.
16. A családi levéltárak során mindig feltűnnek azok az erős családtörténeti öntudattal rendelkező személyek, akik valóságos kurátorként kezelik a rájuk bízott családi örökséget. Nagy Ágnes: i. m. (*A magánélet dokumentációs univerzuma*) 71.
17. RNLT KMIg, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára (a továbbiakban EMELT), 42/1945.
18. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának fondjegyzéke. 231.
19. Jakó Zsigmond: *Emlékeztető a sorozat újraindulásakor az erdélyi história majdani kutatói részére*. In: Valentinyi Antal – W. Kovács András: *A Wass család cegei levéltára*. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, 3) EME, Kolozsvár, 2006. 7.

20. A Pataki cs. levéltári mutatókönyvének előszava. [saját ford.] RNLT KMIg, Fond fam. Pataki, nr. inv. 321.
21. RNLT KMIg, EMELt. 4/1946.
22. A kora újkori festmények egyediségét nagymértékben határozta meg az a tér amelyben elképzelték, vagyis kiállították őket, ebből a familiáris közegből kimozdítva jelentéstartalmuk sérül, s üzenetük is megváltozik. John Berger: *Ways of Seeing*. Penguin, Harmondsworth, 2008. 19. S ez a kijelentés többszörösen igaz a családi képtárra.
23. Kiss: i. m. 221.
24. A naplóból szemelvényeket közölt: Török István: *Pataki István ref. pap naplója*. Történelmi Tár 3, 1887/10. 144–154.
25. Ez a másolat a Pataki Jenő által készített albumok egyikében található. RNLT KMIg, Pataki cs. lt. 407/13.
26. Arianne Baggerman: i. m. 163.
27. Pataki Sámuel I. naplója. RNLT KMIg, Pataki cs. lt. 407/19: 31.
28. I. Pataki Sámuel orvosi bevételeiről vezetett számadáskönyve. RNLT KMIg, Pataki cs. lt. 407/22: 97.
29. III. Pataki Sámuel 1792. május 8-án kelt levele. RNLT KMIg, Pataki cs. lt. 407/41: 10.
30. Bíró Béla 1943-ban még Pataki Jenőnél tekintette meg a Koréh Bikfalvi Zsigmond és Franz Anton Bergman által készített festményeket, s képeket is közölt róluk. Bíró Béla: *Régi erdélyi művészek*. Erdélyi Helikon 16, 1943/8. 436–437.
31. Az így létrejött, 150 év történetét átfogó családi képtárban a portrék közül tíz nőt, tizenegy férfiakat ábrázol, ami azért sokatmondó, mert a családi levéltárban a női családtagok alulreprezentáltak. A családi irathagyaték csupán tizenkét százaléka köthető hozzájuk, ez is többnyire a levelezésből áll, és ha a számításainkat a Pataki Jenő személyi hagyatékával is kibővítjük, akkor ez a százalék a felére csökken. Fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy a családi panteonban, rendhagyó módon, két „betolakodó” is felfedezhető, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos személyében. RNLT KMIg, EMELt. 4/1946.
32. „Én, aki ezen sorokat írom, ismertem őtet, együtt voltam vele azon időben Bécsben hosszabban egy szálláson laktam vele, és szemtanúja voltam fáradhatatlan szorgalmának. Mint a szép hajnal midőn váratlan fellegbe beborul, úgy tűnt ki ezen az orvosi tudomány és emberiség tekintetéből nagy reményű ifjú váratlanul az élők sorából Bécsben 1820-ban május 28-án”. Kemény József: *Erdélyben létező Sáros-Patai Pataki család. Nemzégi értekezés*. RNLT KMIg, Pataki cs. lt. 407/11: 6v–7.
33. Pataki Dániel és Sándor album amicorum-a. RNLT KMIg, Pataki cs. lt. 407/3; 407/73.
34. Mara R. Wade: *Women's Networks of Knowledge: The Emblem Book as Stammbuch*. Daphnis 45, 2017/3–4. 493.
35. Pataki Jenő családtörténeti gyűjtése és levelezése. RNLT KMIg, Pataki cs. lt. 407/280; 375.
36. Pataki Jenő: *Egy kolozsvári orvos-dinasztia: a Patakiak*. In: Uő: *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*. Bp., 2004. Ld. a 11. jegyzetet.
37. Külön ki szeretnénk emelni II. Sámuel unokatestvérét, Pataki Mózes, akit rajongó neveltje, ifj. Wesselényi Miklós „kiragadt” a Pataki családból és nem kis közfelháborodást okozva az apja mellé temettette a zsidói kriptába. Ez a társadalmi konvenciókkal dacoló gesztus nem került el a családi levéltár rendezőinek a figyelmét sem, és ezzel magyarázzuk, hogy külön iratcsomó foglalkozik a Dániel ágából származó Mózes személyével, a Wesselényihez fűződő barátságával és főként a temetést övező korabeli híradásokkal. RNLT KMIg, Pataki cs. lt. 407/99.
38. A családi levéltár azonban csak az egyik, távolról sem a leglátványosabb módja az emlékezetállításnak. A Kolozsvár belvárosában található Házsongárdi temetőben fellelhető sírok azok, amelyek a család 300 éves történetét beemelték a kollektív és kulturális emlékezetbe. Nem képezi jelen vizsgálódás tárgyát, de kifejezetten érdekes az, ahogyan a család szakított a klasszikus kétgenerációs családi emlékezettel és a sírkö-

veken összekapcsolták a távoli generációkat egymással, amikor például több mint 100 évet átfogva a szépunokák nevét felvésették az elődjeik sírkövére. Herepei János: *A Házsongárdi temető régi sírkövei*. Akadémiai, Bp., 1988. 493–494.

39. Marianne Hirsch: *Family Frames. Photography, Narrative and Postmemory*. Harvard, Cambridge–London, 1997. 6–7.

40. RNLt KMIg, Pataki cs. lt. 407/13.

41. RNLt KMIg, Pataki cs. lt. 407/14.

42. A családi fotótár kialakulása nem jelentette a festők által készített portrék hagyományának a megszűnését. Pataki Jenővel bezárólag minden családtagról készült festett portré, mi több, Pataki Jenő anyjának, Konrád Emíliának a portróját leánya Spiró Gizella a Jenő által készített fotó alapján festette meg. RNLt KMIg, EMELt. 4/1946.

43. Fénykép és szöveg teljesen másként szolgálják az emlékezetet. Barthes szerint a fénykép esetében a szemlélő a bizonyosság útját járja be, mivel a fényképek lényege, hogy hitelesítik azt, amit ábrázolnak. Az írás, bármennyire is törekszik a bizonyosságra, nem tudja hitelesíteni önmagát. Roland Barthes: *La chambre claire. Note sur la photographie*. Gallimard, Paris, 1980. 133–134.

44. Pataki Jenő jubileumi albuma. RNLt KMIg, Pataki cs. lt. 407/111.

45. Nagy Ágnes: i. m. (*Családi öndokumentálás*) 158.

